

Eternal Performance: Ta'ziyeh and Other Shiite Rituals

ed. Peter J. Chelkowski

Calcutta: Seagull Books 2010, 425 sayfa.

Bir dinî grubu ekol sistematığıne kavuşturan ve mezhep haline getiren, kendisine has ayin, erkân ve merasimlerdir. Bu tarz sosyal tezahürler ve uygulamalar olmadan bir grubun varlığını sürdürmesi ve münhasır mezhep kimliğine bürünmesi mümkün değildir. Şiilik, pratik ve duygusal mirasını Kerbelâ ve buna bağlı unsurlar etrafında oluşturmuştur. 61'de (680) vuku bulan Kerbelâ trajedisi, İslâm kültürünü derinden etkilemiş ve Şiilik dinî/mezhebî bir karakter almaya başlamıştır. Tevvubun, Muhtar es-Sakafi vb. siyasî ve içtimâî hareketler, duygusal Ehl-i beyt taraftarlığının siyasî/mezhebî bir karaktere doğru evrilmesine yol açmış ve Şiiliğin temel karakteristiğinin şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Ehl-i beyt ve Şîa açısından oldukça çileli ve sancılı geçen Emevî iktidarı sonrasında Şiiler biraz nefes almış; ama çok geçmeden Abbâsî iktidarı da Ehl-i beyt'e sırtını dönmüştür.

Şîa, kurumsal ve mezhebî gelişimi için ihtiyaç duyduğu politik desteği Büveyhî iktidarıyla bulmuştur. 334'te (945) iktidara gelen Büveyhîler siyasî mülâhazalarla Abbâsî iktidarını lağvetmemiş ama siyasetin gerçek sahibi olmuşlardır. Şiî bir hanedan olan Büveyhîler'in Şiî cemaate verdikleri destekle Şiiliğin kurumsal, literal ve mezhebî kimliği olgunlaşmaya başlamıştır. 352'de (963) Muizüddevel'nin fermanıyla çarşı pazar kapatılmış, kadınların yüzleri açık olarak dövünmelerine, Hz. Hüseyin için gözyaşı dökmelerine ve yas tutmalarına izin verilmiştir. 334 (964) senesinde de Gadîr-i Hum Bayramı resmen kutlanmaya başlanmış ve Muharrem/Kerbelâ törenleri popüler Şiî dindarlığının en önemli alanları olarak Şiî mâneviyatına dahil olmuştur.

Muharrem/Kerbelâ törenleri, yaygın adıyla "tâziye", Şiî mâneviyatını ve Şîa'nın psikolojik ve duygusal cephesini canlı tutan temel uygulamalardır. Hz. Hüseyin'in Emevî iktidarına karşı olan mücadelesi, dinin temel bir rûknü sayılmış ve şehit imam için gözyaşı dökmek bir ibadet olarak görülmüştür. Şiî Müslümanı, tâziye yoluyla şahsî tekâmülünü tamamlamaya ve geçmiş ile gelecek arasında bir irtibat kurmaya çalışmaktadır. Hüseyin, "şehitlerin efendisi" unvanıyla taltif edilmekte ve ölümü Hz. İsa'nın ölümü gibi bütün Müslümanları ve insanları günahlardan arındırmak için yapılmış bir fedakârlık örneği olarak görülmektedir. Hüseyin'in ölümü politik düzlemde, hem geçmişte hem günümüzde, rol model olarak Şiî kültürünü canlı tutmuştur. Erken dönem Şiî hareketleri, Safevîler'in İran'ı Şiileştirme siyasetleri ve 1979 İran İslâm devrimi,

Kerbelâ ve Hüseyin motiflerini kullanmıştır. Binaenaleyh tâziye geçmişle geleceği buluşturan canlı ve fonksiyonel bir sistemdir.

Erken dönemde Ehl-i beyt imamlarının türbelerini ziyaret etmek, Kerbelâ şehitleri için gözyaşı dökmek tarzındaki sade uygulamalar zamanla şiir, edebiyat, merasim ve tiyatro temsillerine varan bir yoğunluk ve zenginliğe kavuşmuş ve tâziyenin bilinen şekil ve uygulamaları ortaya çıkmıştır.

Bağımsız çalışmalar halinde düşünüldüğünde, tâziye ve buna bağlı unsurlarla ilgili çok sayıda kitap ve araştırma mevcuttur. Büyük oranda Farsça ve Arapça olarak telif edilen bu eserler belirgin bir mezhebî renk taşımaktadır. Farsça ve Arapça telif edilen “pür Şîî” metinlerin yanında, Türkçe telif edilen Anadolu Alevî/Bektaşî kültürüne has Bâtınî metinler ve Sünnî tasavvuf bünyesinde üretilen unsurlar da vardır. Bu alanın en zengin eserleri hiç şüphesiz Farsça telif edilenlerdir. Safevîler döneminde Şiîliğin resmî mezhep olarak benimsenmesiyle birlikte, Fars şiiri ve edebiyatı Şiîliğin hizmetine girmiş, klasik Fars şiirinin aşk, irfan, şarap ve kadın merkezli temaları yerini Ehl-i beyt imamlarının övgü ve senasına bırakmıştır. O dönemde başlayan süreç günümüze kadar devam etmiş ve muazzam bir Ehl-i beyt, Muharrem, Kerbelâ ve tâziye edebiyatı oluşmuştur.

Tâziye ile ilgili en kapsamlı kitap 1976 yılında Peter J. Chelkowski editörlüğünde *Ta'zîyeh: Ritual and Drama in Iran* adıyla basılmıştı. Konusunda uzman 20 bilim adamının katkılarıyla ortaya çıkan bu eser, 1976 yılında Şiraz Sanat Festivali bünyesinde düzenlenen “Tâziye” konulu sempozyumun tebliğlerinden oluşmaktaydı. Tâziyeyi tarih, kültür, semioloji, sanat tekniği, müzik, felsefe ve tiyatro gibi geniş bir zâviyeden ele alan bu çalışma, uzun süre alanında müracaat edilen temel kitaplardan biri oldu. Mamafih 1976'dan günümüze kadar Şiî dünyada oldukça büyük gelişmeler yaşandı. 1979'da vuku bulan İran İslâm devrimi, Hizbullah'ın Lübnan siyasetindeki yükselişi, Irak'ta Baas diktatörlüğünün yıkılması vb. gelişmeler Orta Doğu'da dinî, siyasî ve kültürel dengeleri yeniden şekillendirdi. Baskı altında yaşayan Şiî havzalar da bu değişimden büyük oranda etkilendi; Şiî topluluklar uzun süre mahrum edildikleri dinî, siyasî, ekonomik ve kültürel haklarına kavuşmaya başladılar.

Yine Peter J. Chelkowski'nin editörlüğünde yayımlanan ve bu değerlendirmeye konu olan *Eternal Performance: Ta'zîyeh and Other Shiite Rituals* adlı kitap, yukarıda bahsi geçen kitabın güncel, genişletilmiş ve zenginleştirilmiş versiyonu olarak görülebilir. Kitap, editörünün ifadesiyle, 2002 yılında Lincoln Center'da icra edilen bir tâziye merasiminden ilham alınarak hazırlanmıştır. Lincoln Center'daki icradan sonra *The Drama Review (TDR)*, bir sayısını

“From Karbala to New York” başlığıyla tâziyeye ayırmıştır. Tâziye kültürünü tanımaya yönelik ilginin dünya çapında günbegün artması, tâziye üzerine dünyanın dört bir yanında farklı enstitüler bünyesinde doktora tezlerinin yapılması, Seagull Books’u böyle bir çalışmaya iten diğer bir sebeptir.

24 ayrı başlık altında tâziye konusunu ele alan kitap güncel olarak bu alanda yapılmış en kapsamlı ve en nitelikli çalışmadır. Tâziyeyi tarih, tiyatro ve sanat tekniği, müzik, edebiyat, kritik, din, siyaset ve antropoloji olmak üzere çok geniş bir yelpazede ele alan bu çalışma Şii geleneğin mânevî, psikolojik ve popüler dindarlık cephesine ilgi duyan her düzeyde araştırmacı ve okuyucuya hitap edecek bir muhtevaya sahiptir. Kitap Şiiliğin ana yurdu olan Orta Doğu’dan Batı dünyasına kadar farklı ilgi ve disiplinleri müşterek bir konu etrafında buluşturmuş ve ortaya tâziye konusunu en ince detaylarına kadar ele alan “anatomik” bir çalışma çıkmıştır. İnterdisipliner bir bakış açısının ürünü olan kitap uzun süre bu alana ait ihtiyaçlara ve sorulara cevap olacak mahiyettedir. Doğulu ve Batılı araştırmacıları yoğun bir şekilde buluşturmak da kitabın başka bir hususiyetidir. Güncel olması ve Şiiliğin yaşadığı modern tecrübeleri bünyesine alması sebebiyle bu kitap önceki çalışmaların zaaf ve kusurlarından da büyük oranda uzaktır. Kitap içinde yer alan makalelerin başlıkları ve muhtevaları şu şekildedir:

Peter J. Chelkowski, “Time Out of Memory: Ta’ziyeh, the Total Drama” adlı makalesinde ıstırap ve yas tiyatrosunun umumiyetle Batı’ya, özel anlamda Hıristiyanlığa atfedildiğini, oysa bu alanda gelişen en önemli tiyatro geleneklerinden birinin İran’da ve son dönemlerde Lübnan’da icra edilen tâziye tiyatrosu olduğuna değinmektedir.

Rebecca Ansary Pettys’in “The Ta’ziyeh of the Martyrdom of Hussein” adlı makalesi, Kevir Çölü’nün merkezinde yer alan Der Hûr adlı bir vahaya ait olan “Hüseyn’in Şehâdeti” adlı metne dayanmaktadır. İngilizce’ye aktarılan bu tâziye metninde merkezî tema olan Hüseyn’in şehâdeti duygu yoğunluğu ve teferruatı içinde sunulmaktadır.

Kamran Scot Aghaie, “The Origins of the Sunnite–Shiite Divide and the Emergence of the Ta’ziyeh Tradition” adlı makalesinde bütün dinî geleneklerde var olan mezhepleşme hakikatine işaret ettikten sonra, erken dönem Kerbelâ ağıtları, Büveyhiler, Safevîler ve Kaçarlar döneminde tâziye temsillerinin tarihî gelişimini ele almaktadır.

Jean Calmard ve Jacqueline Calmard’ın birlikte kaleme aldığı, “Muharram Ceremonies Observed in Tehran by Ilya Nicolaevich Berezin” (1843) adlı makale, ünlü Rus oryantalist Ilya Nicolaveich Berezin’in 1842-1845 yılları arasında Transkafkasya, İran, Mezopotamya, Mısır, İstanbul ve Kırım’a yaptığı

akademik gezilerin notlarına ve gözlemlerine dayanmaktadır. Makale XIX. yüzyılın birinci yarısına ait tâziye temsillerini birinci elden gözlemlerle anlatması açısından oldukça önemlidir.

William O. Beeman ve Mohammad B. Ghaffari'nin birlikte yazdığı "Acting Styles and Actor Training in Ta'zīyeh" adlı makale, tâziye tiyatrosunun teknik yönlerini ele almakta ve tâziye temsillerinde yer alan oyuncuların ve şarkıcıların gelişim ve eğitim safhalarını detaylı olarak incelemektedir.

Mohammad Reza Khaki, "Identification and Analysis of the Scenic Space in Traditional Iranian Theater" makalesinde tâziye geleneğinin zaman içinde gelişen ve olgunlaşan farklı bir türünü, seküler ve mizahî bir tarz olan "şebih mozhik" türünü incelemektedir. Nispeten yeni olan ve dinî tâziye formundan türeyen bu tür, İslâm geleneğinden gelen temalara ilâveten İran mitolojisi, İncil vb. alanlardan da beslenmiştir. Khaki, tarihî metinlerle tâziye metninin kronolojik olarak incelenmesiyle dinî formun dışında seküler temaların da görülebileceğini ve Meclis-i Emir Timur, Çöldeki Derviş, Hallac-ı Mansur, Şems-i Tebrizî, Rum Mollası, Meclis-i Şehinşâh-ı İran, Nâsıruddin Şâh ve Muinolbuka adlı metinlerin incelenmesiyle dinî alandan seküler temalara geçişin izinin sürülebileceğini belirtmektedir.

Iraj Anvar, "Peripheral Ta'zīyeh: The Transformation of Ta'zīyeh from Muharram Mourning Ritual to Secular and Comical Theatre" adlı makalesinde ıstırap ve yas kültürü içinde şekillenen tâziye tiyatrosu içinden tamamen güldürmeye ve eğlenceye dayalı seküler formların gelişimini incelemektedir.

Sadegh Homayouni'nin "A View from the Inside: The Anatomy of the Persian Ta'zīyeh Plays" adlı makalesi tâziyenin temel bileşenlerini ele almaktadır. Buna göre Farsça tâziye temsillerinin temel malzemesi şiir, müzik ve icra/performans tarzıdır. İranlılar'ın şiire olan doğal temayülü bu alanı zenginleştirmiştir. Temsillerde zaman, mekân ve mesafe önemini yitirmekte; at, kılıç ve kalkan gibi gerçek objeler Fırat Nehri'ni temsil eden su ile şehâdeti temsil eden kırmızı renye karışmaktadır.

Terence O'Donnell, "Garden of the Brave in War: Recollections of Iran" adlı makalesinde tesadüfen davet edildiği ve dahil olduğu bir köy tâziye meclisini tasvir etmektedir. O'Donnell köy sadeliği ortamında cereyan eden bu tâziye temsiliinde taşra insanının ruh dünyasını detaylarıyla gözlemleyip aktarmaktadır.

Nigar Mottahedeh, "Karbala Drag Kings and Queens" adlı makalesinde tâziye performanslarında kullanılan peçenin tarihî ve pratik sebeplerini izah ederken gözden kaçan bir hususa değinmektedir ki o da millî İran kimliğinin bu coşkulu ve heyecan dolu gösterilerin arkasında kendine yer bulmasıdır.

Mottahedehe' göre tâziye sadece Şii mâneviyatına hizmet etmekle kalmayıp aynı zamanda "öteki" karşısında İran ruhunun ve kültürünün farklılığını da ifade etmektedir ve tâziye dinî boyutlarına ilâveten millî ve politik boyutlar da içeren bir alana dönüşmektedir.

Stephen Blum, "Compelling Reason to Sing: The Music of Ta'zīyeh" adlı makalesinde müzik ve bağlı unsurların tâziye törenleri içindeki fonksiyonlarına dikkat çekmektedir. Yazar, Farsça'nın hezec, mutakarib, remel ve muctas gibi klasik vezinlerinin bolca kullanıldığını davul, trompet vb. enstrümanların zorunlu olmamakla birlikte, tâziyeye bir derinlik kattığını ifade etmektedir.

Hamid Dabashi, "Ta'zīyeh as Theatre of Protest" adlı makalesinde Protest bir inanç olarak Şîlik'i ele almaktadır. Tâziyenin temel unsurunun mazlum teması olduğunu ifade eden Dabashi buradaki karakterlerin metaforik değil, metamorfik olduğunu; binaenaleyh bu karakterlerin kolaylıkla çağdaş karakterlere dönüşebildiğini belirtmektedir. Nitekim İran İslâm devrimi öncesinde İmam Humeynî Hüseyin'e, Şah ise Yezid'e dönüşmüştür.

Janet Afary'nin, "Shi'ite Narratives of Karbala and Christian Rites of Penance: Michel Foucault and the Culture of the Iranian Revolution 1978-79" adlı makalesi Michel Foucault'un 1978 yılındaki İran seyahati ve İran devrimi ile Hıristiyan geleneği arasında kurduğu paralellikler hakkında derin bir tahlil ve incelemeyi içermektedir. Foucault, Muharrem törenlerindeki tövbe ve pişmanlık hissinin Hıristiyanlığa çok benzediğini; Orta Çağ'da Avrupa dinî tiyatrosunda Yahudilerin zulüm ve hile sembolü olduğunu, Şii tâziye tiyatrosunda ise Emevî hanedanının ona karşılık geldiğini, Hıristiyanlık'ta Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin Şia geleneğinde Hüseyin'in Kerbelâdaki şehâdetine karşılık geldiğini belirtmektedir.

Milla Mozart Riggio, "Moses and the Wandering Dervish: Ta'zīyeh at Trinity College" adlı makalesinde İran tâziye tiyatrosunun İran'a has olduğu ve sair Şii havzalarında icra edilen Muharrem törenlerinden farklı olduğunu kaydetmektedir. Riggio bu dinî tiyatronun farklı kültürler, özellikle İslâm ile Hıristiyanlık arasında bir köprü kurmaya vesile olabileceğini ve tâziye tiyatrosunun Hıristiyanlık'taki "passion play" ile sembolik formlar, sosyal yapı ve ritüel açısından benzerlikler taşıdığını; Trinity College bünyesinde bir tâziye temsili gerçekleştirme fikrinin de bundan kaynaklandığını belirtmektedir.

Peter J. Chelkowski, tâziye direktörü Muhammad b. Ghaffari ile yaptığı mülâkatta tâziye merasimlerinin Şah dönemindeki konumunu, İran'ın farklı bölgelerinde uygulanan tâziye formlarını ve 1976 yılında "Şiraz Sanat Festivali"nde icra edilen tâziye performansının tâziye geleneğinin yeniden ihyasına olan etkisinin izlerini sürmeye çalışmaktadır.

Nigel Redden'in "Presenting Ta'ziyeh at Lincoln Center", Alain Crombecque'in "Ta'ziyeh in France: The Ritual of Renewal at the Festival D'automne" ve Anna Vanzan'ın "Ta'ziyeh in Parma" adlı makaleleri ise sırasıyla Amerika, Fransa ve İtalya'da icra edilen tâziye temsillerini ele almaktadır.

Elizabeth Fernea, "Remembering Ta'ziyeh in Iraq" adlı makalesine tâziyenin tanımı ve Şii kültürü açısından merkezî önemine işaret ederek başlamakta, ardından diğer Şii bölgelerinden farklı olarak Irak'ta süregelen bir uygulamaya işaret etmektedir. Buna göre Irak'ta tâziye iki aşamalı olarak icra edilmektedir. Birinci aşama İran ve sair Şii havzalarında icra edilen tâziyedir. İkinci aşama ise "erbain" diye adlandırılan ve Hz. Hüseyin'in vefatının kırkinci gününde icra edilen merasimlerdir. Şiiler erbaini Hz. Hüseyin'in türbesine yapılacak bireysel bir hac (ziyaret) fırsatı olarak değerlendirmektedir.

Augustur Richard Norton, "Ritual, Blood, and Shiite Identity: Ashura in Nabatiya, Lebanon" adlı makalesine Güney Lübnan'ın Cebel Âmil bölgesi ve buranın merkezi durumunda olan Nebatiye'nin Şii dünya açısından önemini anlatarak başlamakta ve daha sonra İran'dan buraya ithal edilen tâziye tiyatrosunun icrası ve Lübnan Şiiliği'nin "millî bilincine" olan etkisine işaret etmektedir.

Sabrina Mervin, "Shiite Theater in South Lebanon: Some Notes on the Karbala Drama and the Sabaya" adlı makalesinde Lübnan Şiiliğinin İran tâziye tiyatrosunu taklit ederek oluşturduğu "Lübnanlaştırılmış" tâziye formunu incelemektedir. Burada beden dili ve drama becerisinden ziyade, metin öne çıkmaktadır. İsrail işgalinin bittiği 2000 yılından sonra, daha çok izleyiciye ulaşmak için, Lübnan dinî tiyatrosunu profesyonelleştirme çabaları başlamıştır.

Mary Elaine Hegland, "Flagellation and Fundamentalism: (Trans)forming Meaning, Identity and Gender through Pakistani Women's Rituals of Mourning" isimli makalesinde 1991 yılında Pakistan'ın Peşaver şehri ve etrafında gözlemlediği Muharrem törenlerini anlatmaktadır. Buradaki merasimlerin şekil ve içeriği Peşaver'in yerli Şii cemaati ile Pukhtun ve Farsça konuşan Kızıbaş grubun müşterek çabalarıyla olgunlaşmıştır. Bu yörede kadınların Muharrem törenlerinde merkezî bir rolü vardır. Bu, Şii-dinî milliyetçiliğinin bir yansımasıdır. Bu durumun siyaseten getirisini ve sonuçlarını fark eden Şii ulemâ kadınların kendi tâziye meclislerini oluşturmalarını hoş görmüşlerdir.

Bridget Bloomfield, "The Heart of Lament: Pakistani-American Muslim Women's *Azadari* Rituals" adlı makalesinde Amerika sınırlarında yaşayan Pakistan kökenli Müslüman kadınların kurdukları tâziye meclislerini anlatmaktadır. Evlerde, Hüseyniye, Zeynebiye ve çok amaçlı başka salonlarda icra

edilen bu meclisler tamamen kadınlara mahsustur. Bu törenler Müslüman Şii kadınına kendi dindarlığını inşa etme ve kutsal olanla temasa geçme imkânı vermektedir.

Son olarak Peter J. Chelkowski, “From the Sun-Scorched Desert of Iran to the Beaches of Trinidad: Ta’ziyeh’s Journey from Asia to the Caribbean” adlı makalesinde Safevî döneminde Şiiğin resmî mezhep olarak kabul edilmesiyle geliştirilen tâziye formlarının uzak diyarlara taşınmasını ele almaktadır. Bilinen şekliyle tâziye Hintli Şii Müslümanlar tarafından Hindistan’a taşınmış, oradan da Karayipler’e geçmiştir. Karayipler’de “Hosay” adını alan bu merasimler geleneksel formundan oldukça uzaklaşarak Hindu ve Sünnî Müslümanlar’ın da katıldığı bir çeşit “millî Hint” dayanışmasına dönüşmüştür.

Sonuç olarak kitap, tâziye kültürünü bütün boyutlarıyla ele alan interdisipliner bir çalışmadır. Bilindiği üzere popüler Şii dindarlığı tâziye ve bağlı unsurlar üzerinden gelişmiştir. Şiiğin ve Şii ruhunun anlaşılması da büyük oranda bu popüler dindarlığın izlerinin sürülmesine bağlıdır. Kitabın muhtevasının sunduğu renklilik ve çeşitlilik, farklı bileşenleri farklı bakış açılarıyla anlamaya imkân vermekte; din-siyaset, din-kültür, din-etnik kimlik vb. birçok farklı başlığa atıfta bulunmaktadır. Türk okuyucusunun bu kitaptan çok yönlü olarak istifade edeceği âşikârdır; zira burada Anadolu Alevî-Bektaşî kültürü üzerinden kısmen aşına olduğu Muharrem/Kerbelâ kültürünün Şia coğrafyasındaki orijinal uygulamalarını tanıma imkânı bulacaktır.

Mehmet Çelenk

(Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Din Felsefesi: Seçme Metinler

ed. Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger,
çev. Rahim Acar, Nebi Mehdiyev, Hümeýra Özturan, Osman Baş

İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 843 sayfa.

Din felsefesi, konuları itibariyle felsefeyle yaşıit kabul edilse de, 1821, 1824, 1827 ve 1831’de Berlin Üniversitesi’nde din felsefesi üzerine konferanslar veren Hegel’le başlatılır. Din felsefesini özel bir metodolojiyle ele alan kişi ise Henry Dumery olmuş ve zaman içerisinde farklı ekollere mensup yazarlar tarafından din felsefesinin konularına değinilmiş; bu şekilde alana ait hususlar genişlediği gibi, daha derinlikli olarak ele alınmıştır. Bu süreçte farklı kişilerce